

УДК 336.1

Наталія Анатоліївна ШИКИНА

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: shykina_nataliya@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0120-6540>

Ганна Миколаївна КОЦЮРУБЕНКО

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: annakots@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9604-5083>

**ДЕФІЦИТ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ В КОНТЕКСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Шикіна, Н. А., Коцюрубенко, Г. М. *Дефіцит державного бюджету в контексті національної безпеки України*. Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2020. № 2 (73). С. 107–119.

Анотація. У статті розглянуто дефіцит державного бюджету як ключовий індикатор бюджетної безпеки України. Досліджено основні загрози національній безпеці держави в економічній сфері, їх передумови та наслідки, а також вплив на стан державних фінансів та процеси зовнішньої міграції населення. Проаналізовано роль Пенсійного фонду України у процесі формування дефіциту державного бюджету України. Доведено, що кожна із цих загроз є системним деструктивним явищем, яке негативно впливає на економіку держави та має прямий чи опосередкований вплив на стан державних фінансів та, зокрема, на рівень бюджетної безпеки. Обґрунтовано, що адекватний рівень бюджетної безпеки є основою для формування захисту національних інтересів України та стійкого розвитку національної економіки. Зазначено, що загальна дія сукупності усіх загроз (прихованих, явних, потенційних, безпосередніх та опосередкованих) національній безпеці України досить явно простежується при аналізі стану державних фінансів взагалі та номінальних обсягів і динаміки зміни дефіциту державного бюджету у відсотках до ВВП. Визначено, що розрахунки індикаторів оцінки стану бюджетної безпеки України та порівняння отриманих результатів з їх характеристичними значеннями доводять, що існує загроза фінансово-економічній системі держави унаслідок наявності великих обсягів державних боргових зобов'язань та надмірно великих сум з їх погашення та обслуговування. Розглянуто основні причини відхилення від оптимальних значень рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету як найбільш критичного індикатора бюджетної безпеки. Запропоновано комплекс заходів щодо мінімізації негативного впливу системних загроз в економічній сфері на стан державних фінансів та рівень національної безпеки держави.

Ключові слова: бюджетний дефіцит; загрози в економічній безпеці; бюджетна безпека; тіньова економіка; національна безпека.

Наталья Анатольевна ШИКИНА

кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: shykina_nataliya@ukr.net, ORCIDID: <https://orcid.org/0000-0002-0120-6540>

Анна Николаевна КОЦЮРУБЕНКО

*кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов,
Одесский национальный экономический университет, Украина,
e-mail: annakots@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9604-5083>*

**ДЕФИЦИТ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА В КОНТЕКСТЕ
НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ**

Шикина, Н. А., Коцюрубенко, А. Н. Дефицит государственного бюджета в контексте национальной безопасности Украины. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2020. № 2 (73). С. 107–119.

Аннотация. В статье рассмотрен дефицит государственного бюджета как ключевой индикатор бюджетной безопасности Украины. Исследованы основные угрозы национальной безопасности государства в экономической сфере, их предпосылки и последствия, а также влияние на состояние государственных финансов и процессы внешней миграции населения. Проанализирована роль Пенсионного фонда Украины в процессе формирования дефицита государственного бюджета Украины. Доказано, что каждая из этих угроз является системным деструктивным явлением, которое негативно влияет на экономику государства и имеет прямое или косвенное влияние на состояние государственных финансов и, в частности, уровень бюджетной безопасности. Обосновано, что адекватный уровень бюджетной безопасности является основой для формирования защиты национальных интересов Украины и устойчивого развития национальной экономики. Отмечено, что общее действие совокупности всех угроз (скрытых, явных, потенциальных, непосредственных и опосредованных) национальной безопасности Украины достаточно явно прослеживается при анализе состояния государственных финансов в целом и номинальных объемов и динамики изменения дефицита государственного бюджета в процентах к ВВП. Определено, что расчеты индикаторов оценки состояния бюджетной безопасности Украины и сравнение полученных результатов с их нормативными значениями доказывают, что существует угроза финансово-экономической системе государства вследствие наличия больших объемов государственных долговых обязательств и чрезмерно больших сумм по их погашению и обслуживанию. Рассмотрены основные причины отклонения от оптимальных значений уровня перераспределения ВВП через сводный бюджет, отношение объема совокупных платежей по обслуживанию и погашению государственного долга к доходам государственного бюджета как наиболее критического индикатора бюджетной безопасности. Предложен комплекс мер по минимизации негативного влияния системных угроз в экономической сфере на состояние государственных финансов и уровень национальной безопасности государства.

Ключевые слова: бюджетный дефицит; угрозы в экономической безопасности; бюджетная безопасность; теневая экономика; национальная безопасность.

Nataliya SHYKINA

*PhD in Economics, Associate Professor, Department of Finance, Odessa National
Economic University, Ukraine, e-mail: shykina_nataliya@ukr.net,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0120-6540>*

Ganna KOTSIURUBENKO

*PhD in Economics, Associate Professor, Department of Finance, Odessa National
Economic University, Ukraine, e-mail: annakots@ukr.net,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9604-5083>*

STATE BUDGET DEFICIT IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Shykina, N., Kotsiurbenko, G. (2020). *State budget deficit in the context of national security of Ukraine* [Defitsyt derzhavnoho biudzhetu v konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (73), pp. 107–119.

Abstract. *The article considers the state budget deficit as a key indicator of Ukraine's budget security. The main threats of the state national security in the economic sphere, their preconditions and consequences, as well as the impact on the state of public finances and processes of external migration of the population are investigated. The role of the Pension Fund of Ukraine in the process of forming the state budget deficit of Ukraine is analyzed. It is proved that each of these threats is a systemic destructive phenomenon that negatively affects the state's economy and has direct or indirect impact on public finances and, in particular, on the level of budget security. It is substantiated that an adequate level of budget security is a basis for the protection of national interests' formation of Ukraine and sustainable development of the national economy. It is noted that the overall effect of the totality of all threats (latent, explicit, potential, direct and indirect) to the national security of Ukraine is quite clearly traced when analyzing the state of public finances in general and the nominal volumes and dynamics of changes in the state budget deficit as a percentage of GDP. It is determined that the calculations of indicators of Ukraine's budget security assessment and comparison of obtained results with their normative values prove that there is a threat to the financial and economic system of the state due to large amounts of government debt and excessive amounts for their repayment and servicing. The main reasons for the deviation from optimal values of the level of redistribution of GDP through the consolidated budget, the ratio of total payments for servicing and repayment of public debt to state budget revenues as the most critical indicator of budget security. A set of measures for minimizing the negative impact of systemic threats in the economic sphere on the state of public finances and the level of national security of the state is proposed.*

Keywords: *fiscal deficit; threat to economic security; budgetary safety; shadow economics; national safety.*

JEL classification: *E610; H620; O170*

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.2\(73\).2020.107-119](https://doi.org/10.33987/vsed.2(73).2020.107-119)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Становлення та розвиток ринкових відносин, економічні та демократичні процеси, політичні зміни та зміни свідомості суспільства об'єктивно призводять до необхідності удосконалення діючого законодавства. Але, не зважаючи на різноманітні трансформації визначень, тлумачень та понять, у демократичному суспільстві, сутністю національної безпеки держави за будь-яких обставин має бути високий рівень захищеності життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства та держави у цілому, за якого забезпечуються сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства та держави загалом. Такий підхід повною мірою відповідає фундаментальним національним інтересам України, які зорієнтовані на забезпечення належного рівня та якості життя населення, а також на своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам в усіх сферах життєдіяльності держави. Особливість дефіциту державного бюджету будь-якої країни полягає в тому, що він є не тільки

показником балансу доходів та видатків бюджету, але й своєрідним маркером загального фінансово-економічного стану держави з урахуванням усіх реальних та потенційних загроз, які безпосередньо або опосередковано впливають на стан бюджетної системи та державних фінансів загалом.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Економічні детермінанти виміру національної безпеки формують безпосередню базу для проведення аналізу, важливе місце в якій належить показникам бюджетів України. Такий взаємозв'язок обумовлює значний науковий інтерес до розгляду як складових економічної безпеки (Р. Пасічник, О. Глазов, І. Алексеєнко, О. Дзьобань, І. Яремко, В. Федоренко, І. Грищенко, О. Новікова, О. Ольшанська, А. Мельник, Т. Воронкова, М. Денисенко), так і дослідження бюджетної безпеки України в контексті національних інтересів або окремих аспектів формування та виконання головного фінансового плану країни, який має функціонувати для забезпечення добробуту громадян (О. Барановський, С. Васильчик, О. Власюк, В. Геєць, М. Єрмошенко) [1; 2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У переважній більшості наукових досліджень основна увага приділяється безпосередньо або дефіциту державного бюджету, його причинам і наслідкам, або національній безпеці України у широкому розумінні. Проте дослідження взаємозв'язку між цими питаннями на сьогодні є не тільки досить актуальними, але і вкрай необхідними, як з боку фінансової сфери, так і з позицій захисту національних інтересів усього суспільства.

Постановка завдання. Мета статті полягає у розширенні підходів щодо встановлення причин дефіциту державного бюджету як індикатора фінансово-економічного стану держави, виявлення впливу фінансових показників Пенсійного фонду України та тіньової економіки на розмір дефіциту державного бюджету, а також у пошуку шляхів підвищення рівня економічної безпеки як складової національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із найбільш пріоритетних завдань, які сьогодні поставлені та реалізуються Україною у сфері фінансово-економічних відносин, з огляду на досягнення належного рівня національної безпеки у державі, є забезпечення такого рівня платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, який надасть можливість органам державної влади та управління максимально ефективно виконувати покладені на них функції у сфері соціального та економічного розвитку держави. Це завдання повною мірою відповідає визначенню бюджетної безпеки та є основою фінансової безпеки держави, що сформульовано у Наказі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [3].

Саме за умов належного рівня бюджетної безпеки у державі «створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, а також забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни» та держави загалом» [3]. Також у державі формуються додаткові економічні привілеї: можливість фінансування інноваційних проєктів, стримання відтоку високопрофесійних спеціалістів (та трудових ресурсів загалом, особливо молоді), нарощення виробничих потужностей, придбання достатніх обсягів енергоресурсів та сировини (за їх відсутності або дефіциту), покращення

демографічного стану, підтримання на високому рівні сукупного попиту (у тому числі, за рахунок належного соціального захисту та забезпечення) і т.д.

Належний рівень бюджетної безпеки формує підґрунтя для забезпечення захисту національних інтересів України, а саме життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності й добробут її громадян [4]. Він дозволяє забезпечити високий рівень захищеності життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства та держави у цілому, за якого забезпечуються сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства та держави загалом, що відповідає фундаментальним національним інтересам України та спрямоване на забезпечення належного рівня та якості життя населення; а також своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам в усіх сферах життєдіяльності держави, що безпосередньо закладає підвалини національної безпеки держави.

Багатогранність національної безпеки держави як поняття знаходить відображення у високому рівні чутливості національної безпеки держави як явища до великої кількості загроз практично з усіх сфер життєдіяльності суспільства. Досить широке коло загроз національній безпеці держави (з деталізацією по кожній сфері) охоплювала Стаття 7 «Загрози національним інтересам і національній безпеці України» Закону України «Про основи національної безпеки України» від 2003 року» (втратив чинність 08.07.2018 р.), а саме: у зовнішньополітичній сфері; у сфері державної безпеки; у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України; у внутрішньополітичній сфері; в економічній сфері; у соціальній та гуманітарній сферах; у науково-технологічній сфері; у сфері цивільного захисту; в екологічній сфері; в інформаційній сфері тощо. Попри те, що у 2018 році Закон втратив чинність, практично кожна із загроз, розглянутих в ньому, залишається актуальною і на початку 2020 року. Особливо це стосується загроз в економічній сфері, які як і інші, не втратили своєї актуальності [5].

Певний перелік загроз національній безпеці України, у тому числі в економічній сфері, було окреслено у «Стратегії національної безпеки України». Серед загроз економічної сфери основна увага була приділена економічній кризі, виснаженню фінансових ресурсів держави та зниженню рівня життя населення. Серед загроз економічної сфери основна увага була приділена економічній кризі, виснаженню фінансових ресурсів держави та зниженню рівня життя населення, які базуються на: монопольно-олігархічній, низькотехнологічній, ресурсовитратній економічній моделі; відсутності чітко визначених стратегічних цілей, пріоритетних напрямів і завдань соціально-економічного, воєнно-економічного та науково-технічного розвитку України, а також ефективних механізмів концентрації ресурсів для досягнення таких цілей; високому рівні «гінізації» та криміналізації національної економіки та на кримінально-клановій системі розподілу суспільних ресурсів; деформованому державному регулюванню та корупційному тиску на бізнес; надмірній залежності національної економіки від зовнішніх ринків; неефективному управлінні державним боргом; зменшенні добробуту домогосподарств та зростанні рівня безробіття; активізації міграційних процесів унаслідок бойових дій; руйнуванні економіки та систем життєзабезпечення на тимчасово окупованих територіях, на втраті їх людського потенціалу та на незаконному вивезенні виробничих фондів на територію Росії [6].

Цей перелік можна було б значно розширити, включаючи потенційні та реальні загрози з інших, крім економічної, сфер життєдіяльності держави: зовнішньоекономічної, державної безпеки, воєнної та сфери безпеки державного кордону України, зовнішньо- та внутрішньополітичної, соціальної та гуманітарної, науково-технологічної, сфери цивільного захисту, екологічної та інформаційної. Кожна сфера окремо (включаючи їх складові) та усі разом вони безпосередньо або опосередковано впливають на стан бюджетної системи держави та обсяги надходжень до бюджетів усіх рівнів.

Загальна дія сукупності усіх загроз (прихованих, явних, потенційних, безпосередніх та опосередкованих) національній безпеці України досить явно простежується при аналізі стану державних фінансів взагалі та номінальних обсягів і динаміки зміни дефіциту державного бюджету у відсотках до ВВП, зокрема, який є одним із ключових індикаторів в оцінці рівня бюджетної безпеки держави.

Не зважаючи на те, що даний індикатор не відображає наявності та обсяги квазіфіскального державного дефіциту, він досить наочно демонструє рівень збалансування доходів і видатків, які ще на стадії планування закладають підвалини для фактичного виконання бюджету у збалансованій формі. Але баланс між доходами і видатками на практиці досить складно реалізувати навіть на стадії планування, ще складніше реалізувати такий план при виконанні бюджету. Водночас такий стан ідеального бюджетного планування є конституційною нормою, прописаною у другій частині статті 95 Конституції України, відповідно до якої «Держава прагне до збалансованості бюджету України» [7].

Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП (у %) в динаміці дозволяє оцінити, наскільки досконалою є фінансово-економічна система держави загалом та наскільки сталим є процес збалансування доходів і видатків, зокрема (табл. 1).

Таблиця 1

Дефіцит Державного бюджету України, у % до ВВП

Показник	Роки										
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Дефіциту державного бюджету, млрд. грн.	35,52	64,68	23,56	53,45	64,71	78,05	45,17	70,26	47,88	59,25	80,99
Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП, %	3,75	5,95	1,81	3,80	4,42	4,92	2,27	2,95	1,60	1,66	2,04

Джерело: [8]

Відповідно до характеристичних значень індикатора, який аналізується, починаючи з 2015 року спостерігається певна стабілізація, а з 2017 року даний індикатор відповідає оптимальному значенню. При цьому суттєвим недоліком даного індикатора є те, що він не тільки не відображає наявності та обсяги квазіфіскального державного дефіциту, він також не скоригований на квазі-фіскальні доходи бюджету (на інфляційний податок), що у результаті призводить до його, іноді значного,

відхилення від реальних показників у бік більш позитивних значень та у відповідне формування ілюзії щодо досягнення балансу між доходами та видатками державного бюджету. Але головна проблема, і навіть певною мірою загроза, полягає не у кількісних обсягах дефіциту державного бюджету, а в тому, що він безпосередньо не спрямований на інвестиційно-інноваційний розвиток та конкретні програми економічного розвитку у державі.

Не менш важливими та небезпечними не тільки для фінансової сфери, а також для економіки в цілому, є процеси, які приховуються за номінально позитивними значеннями даного індикатора. Якщо порівняти обсяги дефіциту Державного бюджету та коштів, які щорічно перераховуються з Державного бюджету до Пенсійного фонду України, то не складно помітити певну відповідність щодо їх обсягів.

Вже починаючи з 2005 року, в Україні почала формуватися стійка необхідність покриття дефіциту Пенсійного фонду з додаткових джерел, основним з яких по теперішній час залишається Державний бюджет. Якщо у 2004 році із Державного бюджету України на фінансування пенсійних програм було виділено 6 млрд. грн., то у 2013 році, ця сума перевищила 83 млрд. грн., що становило 24,5% дохідної частини Державного бюджету України, а у 2019 році вже досягла 182,27 млрд. грн. з відповідною питомою вагою у доходах Державного бюджету на рівні 18,26% (табл. 2).

Таблиця 2

Фінансові показники діяльності Пенсійного фонду України (вибірково)

Рік	Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП, %		Дефіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, % до ВВП		Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %		Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення держ. боргу до доходів держ. бюджету, %	
	Розрахункове значення	Стан безпеки	Розрахункове значення	Стан безпеки	Розрахункове значення	Стан безпеки	Розрахункове значення	Стан безпеки
2006	0,65	Ропт	0,34	Рздв	31,57	Рнездв	17,6	Ркрит
2007	1,15	Ропт	0,1	Рздв	30,52	Рнездв	11,72	Рнебезп
2008	1,03	Ропт	0,12	Рздв	31,42	Рнездв	8,03	Рнездв
2009	3,58	Рздв	1,96	Рнездв	29,89	Рздв	19,22	Ркрит
2010	5,82	Рнездв	4,86	Ркрит	29,05	Рздв	17,55	Ркрит
2011	1,43	Ропт	1,8	Рнездв	30,27	Рнездв	21,85	Ркрит
2012	3,52	Рздв	2,74	Рнебезп	31,62	Рнездв	27,11	Ркрит
2013	4,42	Рздв	3,12	Ркрит	30,43	Рнездв	33,68	Ркрит
2014	4,4	Рздв	3,73	Ркрит	33,89	Рнебезп	48,12	Ркрит
2015	2,13	Ропт	3,2	Ркрит	32,94	Рнездв	94,15	Ркрит
2016	2,87	Ропт	2,87	Рнебезп	32,84	Рнездв	34,36	Ркрит
2017	1,60	Ропт	-0,03	Рздв	34,10	Рнебезп	59,86	Ркрит

Джерело: [9; 10]

Досить показовим є той факт, що у роки, коли значно зростали обсяги фінансування пенсійних програм із Державного бюджету (2013 та 2014 роки), індикатор відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП (у %) входив у фазу незадовільних значень, впритул наближаючись до небезпечних показників та створюючи загрозу бюджетній безпеці України.

Основна причина такого стану полягає у демографічному дисбалансі, який має переважно міграційний характер. Погіршення демографічної ситуації та активізація міграційних процесів почалися задовго до 2014 року та початку воєнних дій на сході України. За даними офіційного представництва МОМ в Україні сукупна кількість емігрантів, вихідців з України, за даними перепису населення зарубіжних країн, де вони проживають, станом на вересень 2011 року становили 6,5 млн. осіб (67% – чоловіки, 33% – жінки), що складало приблизно 14,4% усього населення України.

Найбільш популярними країнами, куди емігрувало українське населення, були Російська Федерація, Німеччина, США, Ізраїль, Чехія, Угорщина, Польща. Зменшення чисельності населення в Україні у 2010 році відносно 1990 року на 5,9 млн. осіб практично покривається зовнішньою міграцією і на додаток компенсується 1,2 млн. осіб іммігрантів, які прибули в Україну із Російської Федерації, Молдови, Узбекистану, Білорусії, Грузії, Вірменії, Азербайджану. Лише з січня 2010 року по червень 2012 року 1,2 млн. осіб (3,4% населення у віці від 15 до 70 років) працювали або шукали роботу за межами України [11].

За даними Міжнародної служби міграції в Україні масштаби трудової міграції та кількість потенційних трудових мігрантів (тобто тих, хто вже знайшов роботу або планує це зробити найближчим часом) на кінець 2017 року дорівнювало 12% (із яких 2% вже знайшли роботу за кордоном, а 10% планували це зробити найближчим часом) від загальної чисельності населення країни (42386403 осіб станом на 01.01.2018 р.), тобто більше 5 млн. осіб. Найбільша кількість мігрантів припадала на Тернопільську, Волинську та Рівненську області [11]. Ці області станом на 01.01.2019 року також входили до групи областей з найнижчим рівнем середньої пенсії. При цьому середні пенсії по області значно нижче середньої пенсії по країні (2645,66 грн.) спостерігалися у 18 областях України [8]. Певною мірою на активізацію міграційних процесів впливала та продовжує впливати заборгованість по виплаті заробітної плати, загальні обсяги якої з кожним роком тільки збільшуються. Так, станом на 01.01.2019 року вона становила 2 645,1 млн. грн., а на 01.01.2020 року вона вже збільшилася до 3034,4 млн. грн. Зростаюче навантаження на Державний бюджет України з боку Пенсійного фонду призводить не лише до значних обсягів дефіциту державного бюджету, але і до постійно зростаючих боргових зобов'язань, як внутрішніх, так і зовнішніх. І якщо у багатьох країнах суть пенсійного реформування полягає у перенесенні акцентів з державної солідарної системи пенсійного захисту на накопичувальну, персоналізовану державну і недержавну системи пенсійного забезпечення, то в Україні цей процес значно ускладнюється недостатнім рівнем розвитку страхового ринку і низьким рівнем доходів більшої частини населення країни. Для пенсійної системи України залишається актуальною необхідність: мінімізувати кількість людей, які по виходу на пенсію фінансово залежатимуть виключно від держави; створити умови для підвищення рівня добробуту населення (особливо через організацію і розвиток бізнесу), що сприятиме зростанню кількості людей, які упродовж свого економічно активного життя будуть здатні відкладати частину зароблених коштів на майбутні періоди й які будуть добре усвідомлювати необхідність таких дій заради себе особисто, заради своїх дітей та сім'ї загалом; проводити масову просвітницьку роботу, спрямовану на підвищення рівня фінансової грамотності населення.

Виконання таких завдань не тільки не потребує від держави великих обсягів фінансування, а більш того, є всі підстави вважати, що вони безпосередньо або

опосередковано можуть: зменшити навантаження на Пенсійний фонд по виплаті пенсійної допомоги; внаслідок підвищення рівня зайнятості населення будуть сприяти збільшенню надходжень у дохідну частину бюджетів усіх рівнів і одночасно буде спостерігатися зменшення навантаження на бюджет і соціальні фонди, пов'язані з необхідністю фінансування безробітного населення і громадян країни з низьким рівнем доходів; певною мірою сприяти розвитку фінансового ринку; шляхом перерозподілу певної частки отриманих доходів на майбутні періоди формувати «позитивний» відкладений попит, зменшуючи тиск на інфляційну складову в поточному періоді; послабити соціальну напругу, поліпшивши психологічний і політичний мікроклімат в країні, що сприятиме підвищенню рівня довіри до держави в цілому; сприяти зростанню упевненості серед молодого покоління у завтрашньому дні та, як наслідок, поліпшенню демографічної ситуації.

Реалізація цілей пенсійної політики на сучасному етапі та рішення супутніх завдань вимагають від будь-якої держави певного часу і зусиль. Але складність вирішення проблеми недостатніх обсягів власних надходжень до Пенсійного фонду України полягає у тому, що, з одного боку, уся сукупність ризиків та загроз, задекларованих (відповідно до чинного законодавства) та тих, що втратили законодавчу чинність (але не втратили своєї актуальності), національній безпеці держави негативно впливає на обсяги власних надходжень ПФУ. А, з іншого, – кожна з цих загроз та ризиків є окремим деструктивним соціально-економічним явищем та проблемою, вирішення яких потребує вже не тільки певного часу і зусиль, а, головне, високого рівня свідомості кожного громадянина окремо та суспільства в цілому.

Певною мірою ситуація ускладнюється також і тим, що значні обсяги дефіциту державного бюджету не компенсуються іншими складовими, які формують загальний рівень бюджетної безпеки як однієї з основних складових фінансової безпеки, та, як наслідок, і економічної безпеки держави. Серед складових фінансової безпеки (банківської, боргової, бюджетної, валютної, грошово-кредитної та безпеки небанківського фінансового сектору) найбільш чутливою та вразливою є саме бюджетна безпека, тобто такий стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, який надає можливість органам державної влади максимально ефективно та вчасно виконувати покладені на них функції.

Наведені в Методичних рекомендаціях порядок розрахунку індикатора та джерела вхідної інформації не тільки спрощують процес оцінки рівня тієї чи іншої складової економічної безпеки України, а також значно підвищують якість отриманих результатів (табл. 3). Розрахунки індикаторів оцінки стану бюджетної безпеки України та порівняння отриманих результатів з їх характеристичними значеннями (навіть без розрахунків інтегрального індексу бюджетної безпеки) доводять, що існує загроза фінансово-економічній системі держави унаслідок великих обсягів державних боргових зобов'язань та надмірно великих сум з їх погашення та обслуговування.

Про це свідчить індикатор «Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету (%)»; починаючи з 2009 року, спостерігається стале перевищення критичного значення (16%). Найбільш критичними роками за даним показником були 2014, 2015 та 2017 роки з відповідними значеннями 53,84%, 94,15% та 59,74%,

які свідчать про реальну загрозу не тільки фінансово-економічній системі, але й національній безпеці держави загалом. Незначний рух даного показника у позитивному напрямку відносно 2017 року у наступні два роки, коли він дорівнював 37,79% у 2018 році та 46,59% у 2019 році, аналогічно, як і у попередні роки, значно перевищував критичний рівень у 16%.

Але найбільшою проблемою стосовно даного питання можна вважати те, що протягом багатьох років, щонайменше з 2011 року, щорічні обсяги запозичень значно перевищують щорічні обсяги погашення боргових зобов'язань.

Таблиця 3

Результати розрахунку індикаторів оцінки стану бюджетної безпеки України, 2006–2017 рр.

Рік	Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП, %		Дефіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, % до ВВП		Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %		Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення держ. боргу до доходів держ. бюджету, %	
	Розрахункове значення	Стан безпеки	Розрахункове значення	Стан безпеки	Розрахункове значення	Стан безпеки	Розрахункове значення	Стан безпеки
2006	0,65	Ропт	0,34	Рздв	31,57	Рнездв	17,6	Ркрит
2007	1,15	Ропт	0,1	Рздв	30,52	Рнездв	11,72	Рнебезп
2008	1,03	Ропт	0,12	Рздв	31,42	Рнездв	8,03	Рнездв
2009	3,58	Рздв	1,96	Рнездв	29,89	Рздв	19,22	Ркрит
2010	5,82	Рнездв	4,86	Ркрит	29,05	Рздв	17,55	Ркрит
2011	1,43	Ропт	1,8	Рнездв	30,27	Рнездв	21,85	Ркрит
2012	3,52	Рздв	2,74	Рнебезп	31,62	Рнездв	27,11	Ркрит
2013	4,42	Рздв	3,12	Ркрит	30,43	Рнездв	33,68	Ркрит
2014	4,4	Рздв	3,73	Ркрит	33,89	Рнебезп	48,12	Ркрит
2015	2,13	Ропт	3,2	Ркрит	32,94	Рнездв	94,15	Ркрит
2016	2,87	Ропт	2,87	Рнебезп	32,84	Рнездв	34,36	Ркрит
2017	1,60	Ропт	-0,03	Рздв	34,10	Рнебезп	59,86	Ркрит

Джерело: розраховано авторами за даними [8; 10]

Досить далеким від оптимальних задекларованих значень (від 25% до 28%) є також індикатор «Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (%)», що не відповідає обраній моделі централізації ВВП та не сприяє розвитку малого та середнього бізнесу. Існують дві основні причини, які можуть призводити до такого стану, а саме: надмірне податкове навантаження та значні обсяги тіньової економіки.

І якщо податкове навантаження, порівняно з багатьма розвиненими країнами, у т.ч. на території ЄС, є досить помірним, то з тіньовою економікою ситуація більш

складна. Попри поступове скорочення загальних обсягів тіньової економіки, цей показник залишається ще на досить високому рівні – за розрахунками Мінекономрозвитку України інтегральний показник рівня тіньової економіки на кінець 2018 року становив 30% від обсягу офіційного ВВП; у відносному вимірі цей показник був кращим, ніж за попередні роки (у 2014 р. він дорівнював 43%), але в абсолютному вимірі 1068,2 млрд. грн. ВВП залишилися за межами офіційної економіки. Якщо у середньому розглядати доходи державного бюджету на рівні 30% від ВВП, то це буде приблизно 320,5 млрд. грн. недонадходжень до державної казни тільки за 2018 рік [12].

Позитивні тенденції щодо зменшення відносних показників обсягів тіньової економіки виявляються недостатніми, про що певним чином свідчать показники індикатора «Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (% за 2018 та 2019 роки зі значеннями на рівні 32,26% та 32,45% відповідно).

Що ж стосується індикатора «Дефіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління (у % до ВВП)», то його критичні значення протягом тривалого періоду, тільки погіршують загальний стан бюджетної безпеки держави.

Таким чином, сукупність фінансово-економічних загроз, які призводять до формування дефіциту державного бюджету та його щорічного зростання, сприяють посиленню залежності України від зовнішніх джерел фінансування з усіма відповідними наслідками та створюють реальну загрозу національним інтересам та національній безпеці в Україні.

Висновки і перспективи подальших розробок. Протягом тривалого часу в Україні зберігається тенденція подвійного негативного впливу на державний бюджет та на рівень його збалансованості. З одного боку, має місце недонадходження грошових коштів в дохідну частину бюджету, з іншого – надмірне навантаження на видаткову частину бюджету у зв'язку з необхідністю щорічного фінансування дефіциту Пенсійного фонду України. Враховуючи те, що в умовах українських реалій основною проблемою є не дефіцит державного бюджету, а сукупність загроз національній безпеці в економічній сфері та наслідки, до яких призводить їх наявність, можна запропонувати наступні шляхи тактичних та стратегічних заходів, спрямованих як на економічний розвиток, так і на підвищення рівня національної безпеки в Україні:

- послабити монопольно-олігархічний тиск на економіку країни;
- підвищити якість антимонопольних заходів та ефективність механізмів державного регулювання природних монополій;
- припинити зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки;
- посилити відповідальність за корупцію та викоренити корупційний тиск на бізнес;
- підвищити темпи розширення внутрішнього ринку та зменшити залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків;
- стимулювати розвиток малого та середнього бізнесу, що поступово призведе до зростання доходів населення та зменшення обсягів зовнішньої міграції;
- збільшити фінансування інвестиційно-інноваційних проєктів та нарощувати обсяги науково-технічного та технологічного потенціалу країни;
- підвищити ефективність використання паливно-енергетичних ресурсів та активізувати політику енергозбереження;

- прискорити темпи обмеження обсягів тіньової економіки;
- підвищити рівень ефективності управління державним боргом;
- проводити роботу щодо підвищення рівня свідомості населення України, особливо молодого покоління.

Цей далеко неповний комплекс заходів, вкрай необхідних сьогодні для України, за умов їх поступової реалізації, дає реальні підстави для сподівання на підвищення рівня економічних і соціальних стандартів в Україні та рівня національної безпеки загалом.

Поряд з тим, проведений аналіз дає змогу виділити напрями перспективних досліджень, розробка яких дозволить сформулювати економічні складові забезпечення національної безпеки, зокрема:

- пошук шляхів та механізмів реформування Пенсійного фонду України відповідно до демографічних змін у державі;
- створення ефективної моделі скорочення обсягів тіньової економіки з урахуванням інтересів усіх суб'єктів фінансових відносин;
- розробка фінансових інструментів активізації залучення внутрішніх інвестицій та фінансових ресурсів домогосподарств до фінансової системи країни.

Література

1. Шикіна Н. А., Коцюрубенко Г. М. *Економічні детермінанти національної безпеки України*. Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2019. № 4 (267). С. 136–150.
2. Шикіна Н. А., Коцюрубенко Г. М. *Деякі аспекти аналізу бюджетної безпеки України*. Наукові дослідження розвитку світової економіки: пропозиції, теорії : зб. наук. праць з актуальних проблем економічних наук. 2015. Ч. 1. С. 128–133.
3. *Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України* : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 02.04.2020).
4. *Про національну безпеку України* : Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19?lang=ru#Text> (дата звернення: 06.04.2020).
5. *Про основи національної безпеки України* : Закон України № 964-IV від 19.06.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення: 08.04.2020).
6. *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»* : Указ Президента України № 287/2015 від 26.05.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#Text> (дата звернення: 13.04.2020).
7. *Конституція України* : Конституція, Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#n4215> (дата звернення: 02.04.2020).
8. *Міністерство фінансів України* : сайт. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk> (дата звернення: 14.04.2020).
9. *Пенсійний фонд України* : сайт. URL: <https://www.pfu.gov.ua/byudzhet/zvity> (дата звернення: 14.04.2020).
10. *Державна служба статистики України* : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 17.04.2020).
11. *Міжнародна організація з міграції в Україні* : сайт. URL: <http://iom.org.ua> (дата звернення: 20.04.2020).
12. *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України* : сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (дата звернення: 21.04.2020).

References

1. Shykina, N. A., Kotsiurubenko, G. M. (2019). *Economic determinants of national security of Ukraine* [Ekonomichni determinanty natsionalnoi bezpeky Ukrainy], Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu, No. 4 (267), s. 136–150 [in Ukrainian]
2. Shykina, N. A., Kotsiurubenko, G. M. (2015). *Some aspects of budget security analysis of Ukraine* [Deiaki aspekty analizu biudzhethnoi bezpeky Ukrainy], Naukovi doslidzhennia rozvytku svitovoi ekonomiky: propozytsii, teorii: zb. nauk. prats z aktualnykh problem ekonomichnykh nauk, No. 1, s. 128–133 [in Ukrainian]
3. *On approval of Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine*: Law of Ukraine, No. 1277, 29.10.2013 [Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: Nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy, № 1277 vid 29.10.2013]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> [in Ukrainian]
4. *On the national security of Ukraine*: Law of Ukraine, No. 2469-VIII, 21.06.2018 [Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy, No. 2469-VIII, 21.06.2018]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19?lang=ru#Text> [in Ukrainian]
5. *On the foundations of national security of Ukraine*: Law of Ukraine, No. 964-IV, 19.06.2003 [Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy, No. 964-IV, 19.06.2003]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> [in Ukrainian]
6. *On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine from May 6, 2015 «On the National Security Strategy of Ukraine»*: Law of Ukraine, No. 287/2015, 26.05.2015 [Pro rishennia Rady Natsionalnoi Bezpeky i Oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy»]: Ukaz Prezydenta Ukrainy, No. 287/2015, 26.05.2015]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#Text> [in Ukrainian]
7. *Constitution of Ukraine*: Constitution, Law of Ukraine, No. 254к/96-BP, 28.06.1996 [Konstytutsiia Ukrainy: Konstytutsiia, Zakon Ukrainy, No. 254к/96-BP, 28.06.1996]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n4215> [in Ukrainian]
8. *Ministry of Finance of Ukraine*: website [Ministerstvo finansiv Ukrainy: sait]. Retrieved from: <https://www.mof.gov.ua/uk> [in Ukrainian]
9. *Pension Fund of Ukraine*: website [Pensiyni fond Ukrainy: sait]. Retrieved from: <https://www.pfu.gov.ua/byudzh/zvity> [in Ukrainian]
10. *State Statistics Service of Ukraine*: website [Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: sait]. Retrieved from: <https://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
11. *International Organization for Migration in Ukraine*: website [Mizhnarodna orhanizatsiia z mihratsii v Ukraini: sait]. Retrieved from: <http://iom.org.ua> [in Ukrainian]
12. *Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine*: website [Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy: sait]. Retrieved from: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> [in Ukrainian]